

QIZILQUM DAVLAT QO'RIQXONASI: CHO'L EKOTIZIMINI ASRASH

Axmedova Yulduz Qosimovna – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*

yulduzaxmedova796@gmail.com

Navoiy davlat universiteti

КЫЗЫЛКУМСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЗАПОВЕДНИК: СОХРАНЕНИЕ ЭКОСИСТЕМЫ ПУСТЫНИ

Ахмедова Юлдуз Касимовна – *доктор философии по педагогическим наукам*

Навоийский государственный университет

KIZILQUM STATE RESERVE: PRESERVING THE DESERT ECOSYSTEM

Akhmedova Yulduz Kasimovna – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences*

Navoi State University

Tayanch so'zlar: Qizilqum davlat qo'riqxonasi, cho'l ekotizimi, biologik xilma-xillik, tabiatni muhofaza qilish, ekologik barqarorlik, cho'l landshaftlari, o'simliklar dunyosi, hayvonot dunyosi, Qizil kitob, noyob turlar, tabiiy resurslar, ekologik monitoring, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar.

Rezyume. Maqolada Qizilqum davlat qo'riqxonasining cho'l ekotizimini saqlash va biologik xilma-xillikni muhofaza qilishdagi o'rni tahlil qilinadi. Qo'riqxonaning tabiiy-geografik xususiyatlari, o'simlik va hayvonot dunyosining xilma-xilligi hamda noyob turlarni asrashga qaratilgan muhofaza choralari yoritilgan. Tadqiqotda qo'riqxonaning 10 311 gektarlik hududi, unda 275 turdan ortiq o'simlik hamda 359 turdagi umurtqali hayvonlar mavjudligi haqidagi statistik ma'lumotlardan foydalanilgan. Maqolada Qizilqum davlat qo'riqxonasining cho'l ekotizimini muhofaza qilish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va kelajak avlod uchun tabiiy boyliklarni saqlashdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Ключевые слова: Кызылкумский государственный заповедник, пустынная экосистема, биоразнообразие, охрана природы, экологическая устойчивость, пустынные ландшафты, флора, фауна, Красная книга, редкие виды, природные ресурсы, экологический мониторинг, охраняемые природные территории.

Резюме. В статье анализируется роль Кызылкумского государственного заповедника в сохранении экосистемы пустыни и защите биоразнообразия. Освещаются природно-географические особенности заповедника, разнообразие флоры и фауны, а также природоохранные мероприятия, направленные на сохранение редких видов. В исследовании использованы статистические данные о 10 311 гектарах территории заповедника, на которых обитает более 275 видов растений, а также 359 видов позвоночных животных. В статье обосновывается значение Кызылкумского государственного заповедника в сохранении пустынной экосистемы, проведении научных исследований и сохранении природных ресурсов для будущих поколений.

Key words: Qizilqum State Reserve, desert ecosystem, biodiversity, nature conservation, ecological sustainability, desert landscapes, flora, fauna, Red Book, rare species, natural resources, ecological monitoring, protected natural areas.

Summary. This article analyzes the role of the Kyzylkum State Reserve in preserving the desert ecosystem and protecting biodiversity. The natural and geographical features of the reserve, the diversity of flora and fauna, and the conservation measures aimed at preserving rare species are described. The study used statistics on 10,311 hectares of the Reserve, which contains more than 275 species of plants and 359 species of vertebrates, based on the importance of the Qizilqum State Reserve in protecting the desert ecosystem, conducting scientific research and preserving natural resources for future generations.

Kirish. Cho'l hududlari tabiatning eng murakkab va nozik ekotizimlaridan biri hisoblanadi. Suv tanqisligi, yuqori harorat, shamol va yog'ingarchilikning kamligi bunday hududlarda yashovchi o'simlik va hayvonlarning o'ziga xos sharoitga moslashishini taqozo etadi. O'zbekiston hududining katta qismini cho'l va yarim cho'l landshaftlari egallagan sababli ularni muhofaza qilish mamlakat ekologik xavfsizligining muhim yo'nalishlaridan biridir. Ana shunday tabiiy hududlardan birida joylashgan Qizilqum davlat qo'riqxonasi cho'l va Amudaryo bo'yidagi to'qay ekotizimlarini saqlashda muhim o'rin tutadi. Qo'riqxona 1971-yil 23-iyunda tashkil etilgan bo'lib, hozirgi hududi Xorazm va Buxoro viloyatlari chegaralarida joylashgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Cho'l ekotizimini asrashga oid ma'lumotlarni Abirqulov Q.N., Xojimatov A.N., N.R.Rajabovlarning tadqiqotlaridan bilishimiz mumkin [1]. Qizilqum davlat qo'riqxonasining umumiy maydoni 10 311 gektarni tashkil etadi. Shundan 8 844 gektari Xorazm viloyatining Tuproqqal'a tumanida, 1 467 gektari esa Buxoro viloyatining Romitan tumanida joylashgan. Hududning 7 134 gektari Qizilqum cho'l

zonasiga, 3 177 gektari esa Amudaryo bo'yidagi to'qay zonasiga to'g'ri keladi. Bu ko'rsatkich qo'riqxonaning o'ziga xos jihatini ko'rsatadi: unda bir-biridan keskin farq qiluvchi cho'l va daryo bo'yi to'qay ekotizimlari bir hududda mujassamlashgan. Bunday tabiiy xilma-xillik turli hayvonlar va o'simliklarning yashashi uchun qulay sharoit yaratadi. Hudud dengiz sathidan taxminan 150-180 metr balandlikda joylashgan. Iqlimi keskin kontinental va qurg'oqchil. Yoz oylarida harorat +40-47 °C gacha ko'tarilishi, qishda esa -20-25 °C gacha pasayishi mumkin. Yog'ingarchilikning asosiy qismi bahor oylariga to'g'ri keladi [2].

Muhokama. Qizilqum davlat qo'riqxonasining ekologik ahamiyatini uning o'simliklar xilma-xilligi ham yaqqol ko'rsatadi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, hududda 275 turdan ortiq o'simlik aniqlangan. Ularning 4 turi O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobiga kiritilgan.

Cho'l qismida saksovul, yantoq, sho'rak va boshqa qurg'oqchilikka chidamli o'simliklar uchraydi. Amudaryo bo'yidagi to'qaylarda esa daryo suvi va namlik bilan bog'liq o'simliklar rivojlangan. Shu sababli qo'riqxona nafaqat cho'l biologik xilma-xilligini, balki daryo bo'yi o'simlik qoplamini ham muhofaza qiladi.

Cho'l o'simliklarining ekologik vazifasi juda katta. Masalan, saksovol kabi o'simliklar qumni ushlab turishga, shamol eroziyasini kamaytirishga va cho'l landshaftining barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. Demak, o'simliklarni muhofaza qilish faqat ayrim turlarni saqlash emas, balki butun ekotizimni himoya qilish demakdir [4].

Natijalar. Qizilqum davlat qo'riqxonasining hayvonot dunyosi ham nihoyatda boy. 2025-yilda e'lon qilingan rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, hududda jami 359 turdagi hayvon qayd etilgan. Ularning tarkibiga 37 tur sutemizuvchi, 266 tur qush, 29 tur sudralib yuruvchi, 2 tur suvda va quruqlikda yashovchi hamda 25 tur baliq kiradi.

Ushbu turlarning 50 tasi O'zbekiston Qizil kitobiga kiritilgan. Jumladan, Qizil kitob maqomiga ega turlar orasida 8 tur sutemizuvchi, 32 tur qush, 3 tur sudralib yuruvchi va 8 tur baliq qayd etilgan.

Qo'riqxonaning eng muhim muhofaza obyektlaridan biri — Buxoro bug'usi, ya'ni xongul. Bu noyob hayvon O'zbekiston Qizil kitobiga kiritilgan bo'lib, xalqaro miqyosda ham muhofazaga muhtoj turlar qatorida turadi. 2025-yilda qo'riqxona hududidagi fotoqopqonlarga Buxoro bug'usi, to'ng'iz va chiyabo'ri kabi hayvonlar tushirilgani haqida rasmiy ma'lumot berilgan.

Qushlar sonining ko'pligi ham qo'riqxonaning alohida ahamiyatini ko'rsatadi. 266 tur qushning qayd etilgani Amudaryo bo'yidagi to'qay va suvli hududlar turli qushlar uchun oziqlanish, dam olish va ko'payish joyi vazifasini bajarishini ko'rsatadi [5].

Cho'l ekotizimi tashqi ta'sirlarga nisbatan sezgir bo'ladi. Suv resurslarining kamayishi, iqlim o'zgarishi, noqonuniy ov, o'simlik qoplamining buzilishi va antropogen bosim tabiiy muvozanatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Qizilqum qo'riqxonasining ahamiyati shundaki, bu hududda tabiatning ayrim qismlari insonning bevosita xo'jalik faoliyatidan himoyalangan holda saqlanadi. Natijada olimlar tabiiy jarayonlarni kuzatish, hayvonot va o'simlik dunyosidagi o'zgarishlarni o'rganish hamda noyob turlarni muhofaza qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ayniqsa, qo'riqxonaning cho'l va to'qay zonalarining birgalikda muhofaza qilinishi ekologik jihatdan muhim. Cho'l hududi qurg'oqchil ekotizimlarni, Amudaryo bo'yidagi to'qaylar esa suv bilan bog'liq tabiiy muhitni saqlab turadi. Shu

jihatdan Qizilqum qo'riqxonasi turli ekotizimlar o'rtasidagi ekologik bog'liqlikni o'rganish uchun ham muhim tabiiy makondir [6].

Bugungi kunda qo'riqxonalarda tabiatni muhofaza qilish an'anaviy kuzatuvlarga emas, balki zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni ham talab qiladi. Qizilqum davlat qo'riqxonasida hayvonlarni kuzatishda fotoqopqonlardan foydalanilayotgani buning amaliy misolidir. Bunday qurilmalar hayvonlarni bezovta qilmasdan ularning tabiiy hayot tarzini kuzatish imkonini beradi [7].

Kelajakda bunday monitoring tizimlarini kengaytirish noyob hayvonlarning soni, tarqalish hududi va harakatlanish yo'nalishlarini aniqlashga yordam beradi. Olingan ma'lumotlar esa muhofaza choralari yanada aniq rejalashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, qo'riqxona hududidagi o'simlik va hayvonlarning holatini muntazam baholab borish, noqonuniy ovning oldini olish, suv ekotizimlarini nazorat qilish va ekologik ta'limni rivojlantirish cho'l tabiatini saqlashning muhim yo'nalishlari hisoblanadi. Bu raqamlar Qizilqum qo'riqxonasi kichik hudud bo'lishiga qaramay, biologik xilma-xillik jihatidan katta ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Ayniqsa, Qizil kitobga kiritilgan 50 tur hayvonning mavjudligi hududni muhofaza qilish masalasining naqadar muhimligini anglatadi [10].

Xulosa va bibliografiya. Qizilqum davlat qo'riqxonasi O'zbekistonning cho'l va to'qay tabiatini asrashda muhim ekologik maskanlardan biridir. Uning 10 311 gektarlik hududida cho'l landshaftlari bilan bir qatorda Amudaryo bo'yidagi to'qay ekotizimlari ham muhofaza qilinadi. 275 turdan ortiq o'simlik va 359 turdagi hayvonning qayd etilgani qo'riqxonaning biologik salohiyati yuqori ekanini ko'rsatadi. Ayniqsa, 50 tur hayvonning O'zbekiston Qizil kitobiga kiritilgan hududni muhofaza qilishning milliy va ekologik ahamiyatini yanada oshiradi.

Qizilqum qo'riqxonasini asrash – faqat alohida hayvon yoki o'simlik turlarini himoya qilish emas. Bu cho'lning tabiiy muvozanatini, Amudaryo bo'yidagi to'qaylarni, biologik xilma-xillikni va kelajak avlod uchun sog'lom tabiiy muhitni saqlash demakdir. Shu sababli qo'riqxonaning ilmiy salohiyatini kuchaytirish, zamonaviy monitoring usullaridan foydalanish va ekologik madaniyatni oshirish kelajakdagi muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Adabiyotlar

1. Abirqulov Q.N., Xojimatov A.N., Rajabov N.R. Atrof Muhitni muhofaza qilish. -Toshkent: Yozuvchilar uyushmasi, 2004.
2. Коробкин В.И., Переделский Л.Б. Экология. –Ростов на Дону: «Феникс», 2007.
3. Azimova D.O., Yodgorova D.Sh., Egamberdieva L.Sh., Jabborov B.T. Bioxilma-xillik va uning muhofazasi. –Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020.
4. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va iqlim o'zgarishi milliy qo'mitasi. "Qizilqum" davlat qo'riqxonasi. –Toshkent: 2025. Qo'riqxonaning hududi, flora va fauna tarkibi hamda muhofaza faoliyatiga oid rasmiy ma'lumotlar.
5. Лукянчиков Н.Н., Потравный И.М. Экономика и организация природопользования. -Москва: «Тройка», 2000.
6. Rafiqov A.A., Abirqulov Q.N., Xojimatov A.N. Ekologiya. -Toshkent: Yozuvchilar uyushmasi, 2004.
7. Raxmonov S. Tabiatning nodir javohirlari. / Xalq so'zi, 2014-yil 14 yanvar.
8. Xojimatov A.N. Ekologik monitoring. - Toshkent: Yozuvchilar uyushmasi, 2004.
9. Xo'janazarov O., Zikiriyayev A., Norboboyeva T. Biologik xilma-xillik nima? // Ekologiya xabarnomasi, 2006, 9-son, 22-23-b.
10. O'zbekiston Respublikasida atrof muhit holati va tabiiy resurslardan foydalanish to'g'risida Milliy ma'ruza. –Toshkent: Chinor ENK, 2008.
11. O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobi. – Toshkent: Chinor ENK, 1-jild, 2006; II-jild, 2003.